

за рахунок високої віддачі інвестицій в інноваційній сфері ставиться мета максимізації прибутку за короткий проміжок часу.

Висновки. Особливості сучасної економіки обумовили виникнення і розробку теорій інновацій та інноваційного розвитку за різними напрямками, зокрема появу теорій щодо природи інновацій, їхньої типології, визначення їхньої ролі в економічній системі, що під впливом інновацій трансформується в інноваційну економіку. Особливо важливо врахування базових постулатів інноваційних теорій та теорій інноваційного розвитку, яке має бути обов'язковим питанням при формуванні заходів інноваційної політики розвитку регіонів. Адже економічна обґрунтованість у цьому процесі є неодмінною запорукою досягнення позитивного результату та підвищення ефективності механізму реалізації даної політики. В сучасних умовах економічного домінування домагаються країни та підприємства, що конкурують на основі інновацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бернал Дж. Наука в истории общества / Дж. Бернал. – М. : ИЛ, 1956. – 735 с.
2. Гареев Т.Ф. Диффузия новых технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue4/Economica10.html>.
3. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения : избр. тр. / Н.Д. Кондратьев [сост. Ю.В. Яковец]. – М. : Экономика, 2002. – 767 с.
4. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция / С. Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России [под ред. Ю.В. Яковца]. – СПб. : Гуманитарна, 2003.
5. Лапко О.О. Інноваційна діяльність як фактор підвищення ефективності вітчизняної економіки / О.О. Лапко // Фінанси України. – 1998. – № 6. – С. 31-34.
6. Лапко О.О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання / Лапко О.О. – К. : Ін-т екон. прогнозів. НАН України, 1999. – 294 с.
7. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени / П.А. Сорокин [пер. с англ., сост. и предисл. Т.С. Васильева]. – М. : Наука, 1997.
8. Степанов Н.П. Нововведения в организациях / Н.П. Степанов. – М. : ВНИИСИ, 1983.
9. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс [сокр. пер. с англ. ; авт. предисл. науч. ред. К.Ф. Пузыня]. – М. : Экономика, 1989. – 217 с.
10. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии / П. Хаггет [пер. с англ. под ред. В.М. Гохмана и Ю.В. Медведкова]. – М. : Прогресс, 1968. – 392 с.
11. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации 21 века / Ю.В. Яковец. – М. : Экономика, 2004. – С. 12.
12. Mensch G. Das technologische Patt. Innovationen überwinden die Depression. Frankfurt. – М. : Umschau-Verl. 1975. Engl. Ausg. : Stalemate in Technology. – Cambridge : Ballinger, 1979.
13. Schumpeter J., Review of Economic Theory. – N.Y. : Oxford University Press, 1929.

УДК 331.5

Удовенко І.О.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економічної теорії

Уманського національного університету садівництва

СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ НАЙМАНОЇ ПРАЦІ В УМОВАХ ФЕОДАЛІЗМУ НА ЗЕМЛЯХ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті досліджено процес формування найманого типу працівника за часів історичного етапу становлення української державності. Розглянуто проблему взаємозалежності найманої праці та приватної власності в умовах формування феодальних відносин на теренах Київської Русі. Окреслено особливості реалізації прав на землю як основного фактора виробництва та залежності трудового населення щодо процесу реалізації робочої сили в умовах феодального суспільства. Автором здійснено спробу визначити період, що сприяв формуванню найманої праці саме в умовах феодалізму як наслідку впливу новоевропейських тенденцій розвитку суспільно-економічних відносин.

Ключові слова: феодальні відносини, наймит, вільнонаймані працівники, земля, приватна власність.

Удовенко И.А. СПЕЦИФИКА ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ НАЕМНОГО ТРУДА В УСЛОВИЯХ ФЕОДАЛИЗМА НА ЗЕМЛЕ КИЕВСКОЙ РУСИ

В статье исследован процесс формирования наемного типа работника во времена исторического этапа становления украинской государственности. Рассмотрена проблема взаимозависимости наемного труда и частной собственности в условиях формирования феодальных отношений на территории Киевской Руси. Определены особенности реализации прав на землю как основного фактора производства и зависимости трудового населения относительно процесса реализации рабочей силы в условиях феодального общества. Автором предпринята попытка определить период, который способствовал формированию наемного труда именно в условиях феодализма как следствия влияния новоевропейских тенденций развития общественно-экономических отношений.

Ключевые слова: феодальные отношения, наемник, вольнонаемные работники, земля, частная собственность.

Udovenko I.O. SPECIFICITY OF FORMATION AND FORMATION HIRED LABOR UNDER FEUDALISM IN THE LANDS OF KIEVAN RUS

This article examines the process of forming a mercenary type of employee during the historical stages of Ukrainian statehood. Considers the problem of interdependence of wage labor and private property in the conditions of formation of feudal relations on the territory of Kievan Rus. Outlines the implementation of land rights as the main factor of production and dependence of the workforce on the process of implementation of the workforce in the conditions of feudal society. The author attempts to determine the period that contributed to the formation of wage labour in the conditions of feudalism as a consequence of the influence of modern European trends in the development of socio-economic relations.

Keywords: feudal relations, mercenary, civilian employees, land, private property.

Постановка проблеми. Сучасна світова економічна криза, набувши глобальних обертів, не оминула і нашу країну. Недостатньо висока питома вага наукоємних галузей виробництва, дещо запізниті заходи щодо запровадження інноваційно-інвестиційної моделі економічного розвитку, невміння пристосуватись до тенденцій руху світового господарства, а також відсутність регульованої системи оплати праці найманих працівників – усе це спонукає до пошуку такого типу економічних відносин, який би був хоч не унікальним, але нетрадиційним для світової спільноти. Тобто таким нехарактерним як для економіки перехідного періоду, що спостерігається нині на теренах нашої країни, та того рівня розвитку ринкової економіки, якого прагнули досягнути декілька десятиліть тому, перебуваючи у «ідеологічній ейфорії світового соціалізму».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За різних часів наймана праця проходила специфічні етапи перетворень. Зі зміною суспільного устрою автоматично змінювалася система господарювання, що у свою чергу спричиняло зміну домінуючого фактора виробництва в економічній теорії, а також змінювалося з поступовим ускладненням визначення предмету дослідження. У загальному це мало вигляд поступової прогресії з великою кількістю факторів впливу на сутність економічної категорії господарювання. Відомий американський дослідник історичного розвитку української економіки Іван-Святослав Коропецький підкреслив, що «певним історичним фактом, як існування окремого українського народу, є його постійне господарювання на території свого компактного поселення. Економіка на історичних українських землях більше ніж тисячу років була національною економікою даного народу... Ця економіка має свої власні інтереси, які український народ не зобов'язаний підпорядковувати інтересам будь-якої імперії» [4, с. 26]. Погоджуючись із цим твердженням, ми звернемося до історичного етапу розвитку економічних відносин України, який вносить якісно новий характер в їх організацію.

Враховуючи посилення впливу найманої праці на підвищення ефективного функціонування підприємств, виникає необхідність у поетапного аналізу трансформацій економічних відносин характерних для господарського механізму України у розрізі їх історичного розвитку.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає в аналізі якісних змін найманого працівника у суспільно-історичному розрізі. Роль історичного аспекту у системі економічних відносин дуже велика. Уміння чітко дослідити те чи інше соціально-економічне явище дасть змогу не тільки більш конкретно охарактеризувати його, а й передбачити його еволюцію та можливі наслідки з огляду на попередні етапи його розвитку. Значення найманої праці в історико-економічному розвитку країни чітко прослідковується у тісному взаємозв'язку суспільно-економічними закономірностями історичного розвитку. Так, з поступом історичного розвитку суспільства та становлення суспільно-економічних відносин змінювалися і погляди на вагомість спонукальної дії на більш перспективні шляхи удосконалення тої чи іншої системи господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільно-економічний розвиток доби Київської Русі характеризувався високим рівнем активності та абсолютним залученням у його провадженні усіх прошарків населення.

Етапи виникнення та формування системи феодальних відносин за часів Київської Русі відбувалися паралельно до загальноєвропейських тенденцій розвитку господарських відносин. Це пояснюється специфікою зародження феодалізму за давньоруської доби, що було засновано на фоні провадження соціально-трудових відносин часів первіснообщинного ладу, майже оминувши гострий етап соціального розвитку суспільства – рабовласництво. Так як приватна власність на теренах європейських земель була запроваджена ще за часів Античності, її відсутність у Київській Русі, а точніше, зародковий стан, стала причиною уповільнення феодалістичних перетворень у суспільно-трудових відносин слов'ян. Так як земля є основним фактором виробництва за часів феодалістичних відносин, це вносить свою особливість у процеси формування феодалізму на землях Київської Русі. Право володіння нею стало юридичним підґрунтям, економічною основою отримання феодалами земельної ренти від залежних селян [1]. Дані фактори підкріплювалися незаселеністю великої площі земель Київської Русі і давали можливість уникати масового обезземелення сільського населення, а також створювали умови щодо виникнення вільної найманої праці та збалансованої частини пропозиції вільнонайманої частини трудового потенціалу. З поступовим накопиченням приватної власності, так як даний процес обумовлюється її матеріальною природою існування як фактора господарювання, виникають певні групи осіб власників у різних прошарках населення. Суспільство Київської Русі не було однорідним. Упродовж століть у процесі розпаду первіснообщинного ладу й утворення феодальних відносин сформувався суспільний поділ. Непростою була і соціальна структура населення Київської Русі. На верхівці суспільства стояв князь, за ним – бояри, дружина, православне духовенство, міщани і селяни. На останньому щаблі суспільної ієрархії були раби. За міською знаттю йшли дрібніші прошарки міського населення – ремісники, дрібні торговці, власники крамниць. Низи міста були представлені черню [1].

Існування приватної власності на землю висвітлювалося ще у статях законодавства «Руської правди», що було яскравим свідченням інтенсифікації розвитку економічних відносин. Зокрема, зазначалася система штрафів за розорення земельних угідь, які розташовувалися за межами визначених кордонів. Становлення феодальних відносин у Давньоруській державі відбувалося в загальноєвропейському руслі: від державних форм до вотчинних. Цей процес був складним, тривалим і розгортався поетапно. Спочатку в IX ст. сформувалася система експлуатації усього вільного населення князем і дружиною. Основним елементом цієї системи була данина, «полюддя». У X ст. відбувся переворот у поземельних відносинах: князі захопили общинні землі, унаслідок чого виникло вотчинне землеволодіння великого князя. Наступним кроком у процесі феодалізації стала поява в XI ст. земельної власності верхівки служилої знаті – бояр і православної церкви. Землеволодіння в Київській Русі поділилося на два типи: перше – умовне (помістя), яке надавалося на період перебування на службі в князя; друге – безумовне (вотчина) [1].

Ще за часів Ярослава Мудрого, в його Руській Правді, згадується про це. Але вже пізніше – наприкінці XII чи на початку XIII ст. – виникає назва найманого робітника, а саме – наймит. Ця назва раніше застосовувалася і до закупа, але тепер вона

вже означає інші відносини, а саме відносини наймів. Наймит – це близький до закупа, але все-таки інший розряд експлуатованого населення. У ... «Правосудне Митрополитське» – уже встановлена різниця між закупом і наймитом. Стаття 27-29 цього пам'ятника так характеризує становище наймита: «А се стоит в соуде челядин наймит, не похочет быти, а господарь, несть емоу вины, по дати ему вдвое задаток. А побезит от господаря, выдати его господарю в полницу. Аще ли оубьет господарь челядина полного, несть емоу душегоубства... А закоупного ли наймита, то есть душегоубство». З цих статей не важко встановити, що наймит «Правосудия Митрополитського» – не наймит Руської Правди, не закуп. Насамперед він дістає від пана не купу, а завдаток. Він може покинути свого хазяїна, виплативши подвійний завдаток. Відносини ж закупництва, якщо взяти до уваги весь комплекс законодавства про закупів, набагато складніші і зв'язують закупа далеко серйозніше. Але, головне, в «Правосудии Митрополитське» закупа (закупні) і наймити протиставляються у самому тексті («а закупуного ли наймита») ... «Руська Правда» називає найману працю «сиростьей» («о сиростьем вырядке»), тобто застосовує назву, похідну від слова сирота, яким трохи пізніше називатимуть феодально-залежне і кріпосне населення [2].

Усе це, безумовно, підтверджує думку багатьох вчених про паталогічний вплив феодалізму на розвиток економічного становлення України, який з подальшим історичним розвитком лише закріплював права феодалів на завуальоване закріпачення вільнонайманого селянства.

З огляду на історичні дані, ми можемо стверджувати, що за часів феодалізму йшлося про повну, або часткову залежність найманих робітників, а не пряме волевиявлення трудової діяльності працездатного населення задля задоволення власних життєвих потреб. «...найматись міг власне і не робітник (за своїми соціальним статусом), а селянин, тісно пов'язаний із землеробством» [3].

«...статті з «Правосудья Митрополитського»... довелося спеціально відзначити, що наймит не є ще кріпосним: він може розірвати договір, виплативши подвійний завдаток. Очевидно, подекуди почала встановлюватись практика закріпачувати наймита. (небажання йти на роботу було викликано не стільки побоюванням не одержати плати, скільки страхом перетворитись у залежних людей). Охороняючи щодо цього наймитів, законодавство змушене було, проте, підтвердити встановлену норму, за якою наймит, втікши без виплати подвійного завдатку, перетворювався в холопа, і привірню його в цьому випадку до закупів. Так само надзвичайно характерна друга стаття, що кваліфікує вбивство закупа і наймита як душегоубство. ...наймити називаються челядинами-наймитами, тобто їх ніби прирівнюють до челядинів-холопів» [4].

Загарбницька політика європейських країн щодо українських земель на рубежі середніх віків спонукала до змін у встановлених економічних відносинах України, що формувалися упродовж майже тисячу років. Процес феодалізації у новоєвропейській християнській країні, тобто Великому Литовському князівству призвело до еволюції прав на землеволодіння селян. Аграрна реформа польського короля і великого князя литовського Сигізмунда II Августа «Устава на волоки» (1557 р.) [4, с. 96] призвела до розширення залежності селян від феодалів та приналежності їх до землі. Відповідно, як наслідок вільнонаймані праця поступово замінилася на

повинність регламентовану законодавством та продиктовану приналежністю працівника до певного залежного від феодалів класу суспільства.

Зародження вільнонаймані праці за часів феодальних відносин в Київській Русі засновувалося на поступовому удосконаленні засобів праці щодо обробітку сільськогосподарських угідь. Це у свою чергу збільшувало урожайність експлуатованих земель, а з нею і прибутків як землевласників, так і найманих працівників, задіяних у землеобробних роботах. Поступово збагачення та накопичення прибутків давало змогу виокремленню невеликих приватних сімейних господарств із загальнообщинної маси виробників. А великі земельні площі, ставши приватною власністю панівних верств населення сприяло прибутковому експлуатуванню найманих працівників і рабів.

На фоні васальних відносин у X–XII ст. за часів киеворуської доби князь як монополістичний власник усіх земель держави вільно наділяв земельними наділами вірних слуг. Подібні процеси у суспільних відносинах провокували процеси формування умовно-помісного землеволодіння. Термін умовно пояснюється тим, що принцип дарування полягав не у переданні у власність земельних угідь, а у праві стягнення податків з населення прилеглих, що належать території. Такими темпами і за подібних умов господарювання у Київській Русі сформувалося велике приватне землеволодіння. Основною формою власності на землю стала помісна форма землеволодіння представниками феодальної верстви населення, що не обумовлювала успадкування землі чи відчуження її без узгодження з волевиявленням князя як верхівки землевласників. Такі зміни у системі господарювання сприяли до залучення вільнонайманих працівників, що характеризувало зародження феодалізму у Київській Русі.

У давньоруському законодавстві трудовий найм розглядався як договір закупівництва. Закупа тимчасово перебували в економічній залежності від особи, яка дала їм позику (купу), після повернення боргу вони ставали вільними від зобов'язань; рядовичі – також тимчасово зобов'язані селяни, які підписали договірні документи (ряд) на час відпрацювання боргу [6].

Л.В. Саннікова називає його основною тогочасною правовою формою наймані праці й визначає як угоду, що укладається між наймачем і вільною людиною, за яким остання, стаючи закупом, зобов'язувалася відпрацювати надану їй купу (кошти, матеріальні цінності, знаряддя праці тощо), виконуючи в господарстві наймача визначений для неї вид роботи протягом установленого строку, що відповідає розміру купи [7, с. 16]. Вимоги, що впливали із відносин наймані праці, уперше отримали статус першочергових. Д.Р. Дубинський висловлює міркування, що причинами появи прогресивних норм про перевагу осіб наймані праці перед іншими кредиторами є не тільки обставини, пов'язані з розвитком законодавства про неплатоспроможність, а й умови формування нової галузі права – трудового [8, с. 30].

Основою економіки Київської Русі було сільське господарство, а саме орне землеробство. У сільськогосподарській Русі найчисленніший прошарок становили селяни (позначалися терміном «люди»), які, власне, і відігравали велику роль у зміцненні й розвитку країни. Вони були власниками земельних наділів, худоби, присадибних ділянок і обкладалися найбільшими податками. Вільні селяни – смерди – це найчисельніше населення Київської Русі. Вільний

селянин мав право переїжджати з місця на місце, звертатися до суду. Основним обов'язком смердів була сплата князям, боярам та іншим власникам данини, а також відбування військової повинності під час війни. Наступною категорією населення, згідно з «Правдою Ярослава», були невільні люди: раби, челядь. Найбезправнішою частиною суспільства були холопи. Хоча Київська Русь оминула у своєму розвитку фазу рабовласництва, становище холопів було дещо схоже на становище рабів. До речі, рабом міг стати не лише військовополонений, а й закуп або рядович, який не сплатив боргу і намагався втекти. У невільне становище потрапляла людина, яка одружувалася з рабом або була куплена при свідках. Були випадки, коли батьки, не маючи змоги розрахуватися з боргами, були змушені продавати своїх дітей у рабство. Окрему групу населення становили ізгої – це особисто вільне населення, яке втратило зв'язок зі своєю соціальною групою. Іноді так називали князів, які у період феодальної роздробленості втратили стіл і землі.

Проте у XII ст. з'явилися ознаки зростаючого поневолення селянства феодалами, що виявляється у широкому застосуванні «уроків» (відробітків на користь власника землі), захопленні феодалами общинних земель. Збільшення боярських землеволодінь спричинило появу численної групи смердів, які працювали на боярській землі, залишаючись на певний час особисто вільними. У разі смерті такого селянина і відсутності спадкоємця за чоловічою лінією (сина) ця земля разом з усім майном переходила до феодала [6].

Висновки. За часів Київської Русі наймана праця, що прийшла на зміну праці, заснованій на особистій залежності, вимагала підвищеного захисту. Оплата за працю була тісно пов'язана з принципом при-

вотної власності на землю, вкладену працівником у господарство неплатоспроможного роботодавця, повинна була отримуватися у першу чергу і по можливості в повному обсязі, так як вона зазвичай була єдиним засобом існування для працівника (наймита) та його сім'ї.

Уже за тих часів терміни «найм» як процес реалізації робочої сили, а «наймит» як носій чи власник робочої сили набули чіткого окресленого характеру соціально-економічного забарвлення. Тобто поступово набували майнової та юридичної приналежності до формування нового етапу соціально-трудових відносин.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.vn.ua/book/ukrsuspilstvo/index.7-10.html>.
2. Книга 1. Економічна історія світу. Частина 3. Становлення і розвиток господарства індустріальної та постіндустріальної епох (XVI ст.–до наших днів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.100balov.com/predmet/economics/pol2/p10.php>.
3. Гуржій О.І. Витоки формування ринку вільнонайманої праці в Україні. – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 161.
4. Российское законодательство X–XX веков : в 9-ти т. – Т. 1. Законодательство древней Руси / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 430 с.
5. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу : підручник / За ред. Б.Д. Лановика. – К. : Вікар, 1999. – 737 с. – (Вища освіта XXI століття).
6. Величко Л. Становлення правового регулювання розірвання договору найму з ініціативи роботодавця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiiirbis_64.exe?
7. Санникова Л.В. Договор найма труда в России / Л.В. Санникова. – М. : МТ-Пресс, 1999. – 120 с.
8. Дубинский Д.Р. Трудовые отношения и несостоятельность работодателя / Д.Р. Дубинский : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург, 2002. – 182 с.

УДК 330.111.4:001

Федорова Н.Є.

*викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету*

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ НАУКИ ДЛЯ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано закономірності та суперечності формування постіндустріального типу цивілізації, а також визначено перспективи використання науки для нейтралізації глобальних загроз на шляху до сталого розвитку.

Ключові слова: наука, сталий розвиток, постіндустріальна цивілізація, глобальні загрози.

Федорова Н.Е. ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАУКИ ДЛЯ РАЗРАБОТКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье проанализированы закономерности и противоречия формирования постиндустриального типа цивилизации, а также определены перспективы использования науки для нейтрализации глобальных угроз на пути к устойчивому развитию.

Ключевые слова: наука, устойчивое развитие, постиндустриальная цивилизация, глобальные угрозы.

Fedorova N.E. PROSPECTS FOR THE USE OF SCIENCE FOR THE DEVELOPMENT OF A NATIONAL STRATEGY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article analyzes the laws and contradictions of the formation of post-industrial civilization and determines prospects of using science to neutralize global threats on the path to sustainable development.

Keywords: science, sustainable development, post-industrial civilization, global threats.